

HÁROM KÖNYV EURÓPA GAZDASÁGÁRÓL

I.

WOLFGANG V. STROMER:

A PAMUTIPAR KELETKEZÉSE KÖZÉP-EURÓPÁBAN

(Die Gründung der Baumwollindustrie in Mitteleuropa. /Monographien zur Geschichte des Mittelalters Band 17./ Stuttgart, 1978.)

Az európai pamutipar keletkezése nem indított eddig senkit tudományos igényű vizsgálatra. Stromer könyve kísérlet erre, noha a második lépéső, a közép-európai barhendeművesség korai történetét dolgozza fel. Nekünk magyaroknak viszont annál becsebb, mert benne – átmenetileg – számottevő szerephez jutottunk.

A munka viszonylag röviden vázolja az előzményeket, a földközi tengeri, különösen olasz fustagni gyártást a XIII–XIV. században. Nem kétséges: Lombardiából indult ki az a két ütemben végbement ipartelepülési mozgalom, amely a XIV. század utolsó harmadában elsősorban délnémetországi városok, majd a XV. század első harmadában más német, továbbá cseh, magyar sőt lengyel városok barhendcéheinek alapításával járt. Stromer megállapítása szerint az első lépcsőben spontaneitás, a másodikban már jelentős iparpolitikai tudatosság nyilvánul meg és benne Zsigmond király Velenceellenes blokádpolitikáját, „quasi-merkantilista” sakkhúzását ismeri fel.

A könyv dicséretére válik a barhend műszaki mivoltának tisztázására irányuló törekvés és a sajtóságos márkahasználati rendszer feltárása. Ugyancsak példászerű az iparfejlesztési áramlatok beágyazása a nagykereskedőházak valamint az uralkodóházak hatalmi politikájának vektorrendszerébe, más kérdés, helyesen értékeli-e nagyságrendüket. Igen hasznosak a függelékben adott okiratszövegek – többek közt a Wenzel G. által publikált kassai parkétos privilégium javított szövege –, mert jórészt publikálatlan, magyar kutató számára hozzáférhetetlen anyagról van szó. (24 dokumentum 156–96 p.)

A szerzőnek a tárggyal kapcsolatos új megállapításai közül talán legfontosabb a közép-európai barhendipar keletkezésének időpontjára és okozati összefüggéseire irányuló. Az 1373 évi velencei capitulare tiltja első ízben a fonásra előkészített és felfont pamut németek általi exportját, mond-

ván, hogy ez „pocho tempo in usanza” lévén súlyosan sérti a helyi barhendipar érdekeit. Eszerint a délnémet városok röviddel előbb kezdték meg a termék gyártását, amit alátámaszt, hogy Augsburgban az első adat 1372-re, Nördlingenben 1373-ra igazolható, kétségtől több évi előzetes fejlődést sejtetve. Ugyanakkor, mutatja ki Stromer, a Konrad von Megenburg-féle, 1348–53 között keletkezett „Yconomica” a fontos Regensburg vonatkozásában semmilyen utalást a barhendre nem tartalmaz (selyemhernyótenyésztésről viszont megemlékezik!), pedig tudjuk, hogy a város 1382-ben virágzó iparral rendelkezett már. Számos adat egybevetéséből arra következtet, hogy az iparosodás első hulláma 1363–68 között kezdődött és 1383-ig legalább egy tucat sváb, frank ill. osztrák és svájci város vált a jövedelmező olasz import versenytársává.

A szerző magyarázattal is szolgál. A nagy pestis által megtizedelt velencei fustagnerok pótlását délnémet lentakácsok sorából kísérelték meg: jelenlétük a 70-es években kimutatható, sőt később többségre jutottak az olaszokkal szemben. Ezek szivárogtak vissza lassanként újonnan nyert szakismereteikkel szülővárosaikba új céheket alapítva. Érdekes összefüggéseket vél felismerni Stromer a barhend védjegyek kapcsán: a jó minőségnek számító „oroszlán”-ban a velencei Szt. Márk attributumát látja; nem vitás, hogy a lagunaváros barhendjeit legkésőbb 1275 óta várospecséttel kellett bélyegezni.

A barhendipar második hulláma, amelyhez a magyar városok is csatlakoztak 1407–35 közötti alapításokkal jellemezhető. A kassai privilégiumnak a szerző különleges szerepet tulajdonít, amely az eddigi interpretációkat némileg módosítja. Felfogása szerint a privilégium szokatlan német nyelven azzal magyarázható, hogy nem Kassa tanácsának, de nem is (a még nem létező) céhnek szólt, hanem a délnémet városok áttelepítésre kész barhendtakácsainak csábítását célozta. A kassaiaknak inkább kellemetlen volt, hiszen megkérdésük nélkül – alighanem Thomas Vischer tanácsára – újabb teljes jogú polgárokat oktrojált a városra. A koncepció a Velence-ellenes vámháború szerves részévé azáltal válik, hogy a magyar barhendgyártás pamutellátását Fekete-tengeri kikötőkből biztosítja egy Mircea fejedelemmel 1412-ben kötött megállapodás. A velencei blokád hatásos voltát és Magyarország pamutfogyasztásának immár szignifikáns voltát igazolja Andrea Barbarigo egy 1431-évbéli levelének részlete. Eszerint „ha létrejön a béke (Zsigmondal) nagy profitra lehet számítani; mert amíg a háború tartott a magyarok kevés pamutot vettek, miáltal estek az árak.”

Figyelemreméltó Stromer azon vélekedése is, hogy Zsigmond a kassai

privilegium iparpolitikai elképzeléseiben apja, IV. Károly 1359-évi boroszlói lenfehéritő szabadalmára nyúlt vissza.

A középkori ipartörténethez való fontos hozzájárulásnak tekinthetjük ezt a munkát. Mégsem mulaszthatjuk el, hogy néhány fogyatékoságára rá ne mutassunk. Sajnálatos, hogy bevezetőben nem adott átfogó képet a dél-európai (olasz, spanyol) pamutipar keletkezéséről és – XIV. századig – hegemóniájáról; utalnia kellett volna a pamutipar terjedését jelző fonókeréktípusokra, a posztóscéhekkel való súrlódásokra, hiszen – és ezt helyesen meg is jegyzi – a barhend olcsó gyapjúszövet-szurrogátum volt. Nem szerencsések szófejtései, közülük a barhend biztosan nem a barakán szövetből, afusz-tian pedig nem a fusz-tán ruhadarab nevéből eredeztethető. Az első esetben a szóvégi -d ill. -t magyarázatával marad adós és azzal, hogy a teveszörből, cérnázott fonalakból készített arab szövet és a német nyelvterületre korlátozódó féllenszövet elnevezések közti kapcsolatot kimutassa. Utóbbinál (jobb híján) a Kairo régi nevéből, Fostat-ből való levezetés megnyugtatóbb; a viseletek gyakran kapták elnevezésüket kelmékről, a fordított esetre alig van példa.

Erősen vitatható végül a szerző végkövetkeztetése, mellyel a vázolt fejlődéstörténeti jelenséget a „későközépkor ipari forradalmának” minősíti; úgy véljük, hogy ha a koraközépkori posztóipar jóval nagyobb átalakulással járó kibontakozása sem okozott alapvető társadalmi átrétegződést, új termelési rendet, ezt az epithetont a pamutipar elterjedéséhez sem kapcsolhatjuk. Inkább elégedjünk meg azzal a megállapítással, hogy a Stromer által nagy akribiával feltárt és érzékletesen összefüggéseiben exponált, eddig elhanyagolt ipartörténeti komplexus a medievisták szemléletében méltó helyére kerül.

Endrei Walter

II.

MARIE MAREČKOVÁ:

BÁRTFA TÁRSADALMI STRUKTÚRÁJA A XVII. SZ. ELSŐ FELÉBEN

(Společenská struktura Bardějova v I. polovině XVII. století. Brno, Univ. J. E. Purkyně 1978.)

Az a történész, aki vállalkozik majd arra, hogy az eddigi kutatások alapján megírja Bártfa város történetét, más várostörténetíró kollégáival szemben előnyösebb helyzetben lesz. Olyan részletkutatások állnak rendelkezésre, amellyel kevés város története dicsekedhet. A középkori viszonyokra vonatkozóan nagy hasznát veheti A. Gácsová monográfiájának (Společenská štruktúra Bardejova v 15. a vrpvej polovici 16. storočia. Bratislava, 1972). A 16. század végére és a 17. század első felére vonatkozóan pedig mindenkor biztos bázisul szolgál majd *Marie Marečková* munkája, melyet jelentőségének és új eredményeinek hangsúlyozásával kívánunk bemutatni. Ismertetésünk nem terjedhet ki valamennyi részletkérdésre, így elsősorban azon jelenségeket ragadjuk ki, melyek az általunk végzett kutatások során az 1708. évi Rákóczi-conscriptióból nyert adatokkal szoros összefüggésbe hozhatók és így alkalmasak arra, hogy a 18. század elejéig vigyék azon jelenségek megvilágítását, értelmezését, melyeket a szerző – igen alapos – munkával a 17. század első felére vonatkozóan megvilágított.

A munka 7 fejezetre tagolva foglalja össze az igen széles levéltári és szakirodalmi alapokon nyugvó kutatási eredményeket. Az előszóban vázolja kutatásának céljait, módszereként a történeti-statisztikai feldolgozást választja és néhány mondatban értékeli az eddigi kutatásokat és azok eredményeit (A. Gácsova, Š. Kazimir, A. Špiesz, Szücs Jenő stb.). A régebbi magyar történetíráshoz tett megjegyzését kissé sommásnak tartjuk (3–4. p.). Véleményünk szerint különösen Iványi Béla sok szempontból ma is mintaszerű kutatásai több méltánylást érdemeltek volna.

Az első fejezet Bártfa topográfiai-demográfiai fejlődését vázolja az 1601–1645 közötti időből rendelkezésre álló 22 év jegyzékeiből kiválasztott 10 városi adójegyzék alapján (6–11. p.).

Bártfa lakosságának vagyoni rétegződésével foglalkozik a második fe-

jezet (12–21. p.). A 7 csoportra bontott adózók egyes kategóriáit részletekbe menően vizsgálja meg. Hangsúlyozza, hogy a mezőgazdaság a városi lakosság mintegy 1/3-ának szolgált megélhetési forrással a 17. század első felében.

A harmadik fejezetben a bártfai *kézműipari termelésről* kapunk részletes képet (22–41. p.). Ebből kiderül, hogy a főleg helyi szükségletekre termelő kézműiparos réteg a háztulajdonosok mintegy 1/4-ét tette ki. Részletesen foglalkozik az iparosok származási hely szerinti összetételével, egybevetve ezt Eperjes példájával (24–26. p.). A 17. század első felében Bártfán 33 iparágban 232 kézműves dolgozott. Ezek egyes iparágak közötti megoszlását is részletesen széles körű (főleg eperjesi) összehasonlító adatok bevonásával tárgyalja a szerző, kiemelve, hogy a ruházati, a fémfeldolgozó és fafeldolgozó kézműiparnak volt elsődleges szerepe (29–30. p.). Eperjessel összehasonlítva megállapítja, hogy míg Bártfán a 16. század óta stagnálás állt be a kézművesek számát és a termelési specializáló dást illetően, addig Eperjesen a kézművesek száma megháromszorozódott, illetve más termelési ágakban megduplázódott. Eperjesen egyébként 61 iparágban 717 kézműves dolgozott a 17. század első felében (34–35. p.). Bártfához hasonlóan itt is a fa-, ruházati és fémfeldolgozó kézműipar foglalkoztatta a kézművesek jelentős részét. Az eperjesi adatok egyértelműen bizonyítják, hogy a 17. század első felében Bártfán stagnálás következett be, melyet az általunk idézett (lásd alább) adatok a 18. század elejére vonatkozóan is határozottan megerősítenek.

A ruházati kézműipar alapját bizonyára a lenvászonkészítés alkotta. Ennek alakulását, fejlődését, a termelés gátló és serkentő tényezőjét mutatja be a negyedik fejezet (42–50. p.). Bártfán a *lenvászon-termelés* a 17. század második évtizedétől mintegy 100 000 könyökre rügött (44. p.). Bártfán kb. 200–300 takács foglalkozott lenvászon szövésével. (49. p.). A városban meglehetősen sok idegen eredetű vásznat dolgoztak fel. A szerző egyes évekre vonatkozóan hónapokra is lebontva meg tudja határozni a termelés idényjellegét (48. p.). Érdekes az a megállapítása, hogy a gazdag polgárság és a városi értelmiség évente 3000–8000 könyök vásznat fehértített. A 17. század második évtizedében, a vászonkészítés fénykorában Bártfa több mint 200 faluban és kisvárosban folyó vászontermelés központja lett (50. p.). Rendkívül sok adatot, szinte egyáltalán nem ismert jelenséget feltáró fejezetében a fenti utalásokon kívül alig találunk azonban a városhoz tartozó falvakban folyó termelésről tényeket és ezt a hiányérzetünket a hetedik fejezet sem elégíti ki. Nagyon érdekes lett volna – persze ha van erre megfelelő

forrás – az ún. „Verlag-System” helybeli jelentkezésének részletes bemutatása.

Az ötödik fejezet a bártfai kereskedők vagyoni differenciálódását és Bártfa, valamint Eperjes *távolsági kereskedelmének* szerepét mutatja be. Vizsgálataiból kiderül, hogy a bártfai háztulajdonosok kb. 1/5-e vett részt a távolsági kereskedelemben. A vagyoni aránytalanságok növekedéséhez jelentős mértékben járult hozzá a borkereskedelem fellendülése. Összefoglalóan megállapítja, hogy a bártfai kereskedelem egészében véve stagnált és viszonylagos fellendülés csak a 17. század második évtizedében következett be. A kereskedelmet bemutató igen részletes fejtegetésekből kiemeljük, hogy a fő exportcikk a magyar bor volt (60. p.), a legfontosabb importáru pedig a textil (61. p.).

A városi tanács társadalmi összetételét a hatodik fejezetből ismerheti meg az olvasó.

Az utolsó (hetedik fejezet) a Bártfához tartozó *jobbágyfalvak*kal foglalkozik. Ezekben 1640-ben összesen 185 jobbágygazda és 192 zsellér volt található. Csak öt faluban volt a 14 közül több a telket bíró paraszt, mint a zsellér (bérlő) (81. p.). A parasztok jó részének megélhetést a fuvarozás jelentett (82.–83. p., példákkal). Jelentős terhet jelentett számukra a tokaji bor kötelező jellegű szállítása (83. p.). A falvakban vászonszövés is folyt, de – sajnos – erről többet nem is tudunk meg (84. p.). Megemlíti a szerző, hogy ezen falvak a városi termékek számára fogyasztópiacot jelentettek. Be-fejezésül a kulturális fejlődésre vonatkozóan is közöl néhány érdekes adatot (84. p.).

Marečkova igen érdekes, a 17. század első felét jellemző adatait hasznosnak tartjuk egybevetni a város 1708 körüli helyzetével. Az ide vágó adatokat a Rákóczi-féle 1707–1708. évi *dicalis conscriptio* gépi adatfeldolgozásának előzetes eredményei alapján közöljük.

A szerző 22 év adójegyzékeit dolgozta fel (145–150. p.), eszerint a házak száma a város belső, illetve külső kerületei között az alábbiak szerint oszlott meg.

	1601–1645	1708
belváros	192 ház	196 család
külvárosok	380 ház	332 család

Érdekes jelenség, hogy a belvárosban található házak, ill. az ott élő családok száma kb. azonos a 17. sz. első felében, ill. a 18. sz. elején. Jóval nagyobb a különbség a *családok számának* egybevételénél, Marečkova tíz évre terjedő adatsorainak súlyozott átlaga nyomán Bártfa népessége 1601 és 1645 között a következő (178–179. p.):

	Átlagos családszám	
	1601–1645	1708
háztulajdonos	485	
bérlő	202	528
össz.	687	528

Marečkova a családok számából kiindulva különböző háztartási szorzószámok (Bücher, Gácsová) alkalmazásával jut el a népességszám meghatározásához, mely szerint a 17. sz. első felében átlagosan 3600–3900 fő körül mozgott. (4,5-es családi index-szel számolva csak 3100 fő körül volt a város népessége.) Az 1708. évi Rákóczi-féle *dicalis conscriptio* össz. 528 családot tüntetett fel a városban, családonként megadva a 16 évnél idősebbek számát. Ennek alapján az 1708. évi népesség 2376 fő, de közülük 284 személyt, mint elköltözött ill. elhaltat tartanak nyilván s így a tényleges népesség csak 2092 fő, ami jó 1/3-val kisebb, mint Marečkova 17. századi átlaga.

Bártfa lakosságának *vagyoni rétegződésére* a szerző az adó nagysága alapján következtet. Ehhez hét kategóriát használt fel; a legszegényebbek, az első osztályban, 1/4 forintig terjedő adót fizettek, míg a vagyonosak, a hatodik és hetedik csoportban, 3 és 5 forint közötti, illetve 5 forintnál magasabb adóval tartoztak a városnak. A népesség relatív többsége az egy és két forint közé eső adó kategóriába tartozott. Marečkova tábláiból világosan kitűnik, hogy a jómódú családok zöme a belső városban lakott és a gazdasági, valamint politikai túlsúlyt a belső városi polgárság képviselte, különösen a 48 patricius polgárcsalád (Ringbürger). Ez a földrajzilag meghatározott vagyoni differenciálódás a háztulajdon viszonylatában is megmutatkozik. Egybevetve az adózó családok és a kifizetett adó összegének tíz éves átlagát, az alábbi képet kapjuk:

	családszám	adóösszeg
háztulajdonos	485–70,5 %	623,04 ft–89,6 %
bérlő	202–29,5 %	72,05 ft – 10,4 %

A túlnyomó részt a szegények közül kikerülő bérlők, bár számarányuk a népesség közel 30 %-ára rúg, az adó, respective a vagyon vagy jövedelem csupán 10 %-át vallhatják magukénak! A városi adólistán, a már említett 10 évi súlyozott átlagban, 90 *kereskedő* szerepel (201–203. p.). Csoportjuk a népesség 13 %-át alkotja, míg adójuk – 165,9 ft – a városi adóvolumen kerekén 24 %-át teszi ki. A kereskedők vagyoni pozíciója általában is jelentős, a közülük is kiemelkedő nagy adófizetők rétege azonban – a 3 és 5 ft közötti, ill. 5 ft fölötti adó kategória – különleges figyelmet érdemel. Az ide tartozó 13 kereskedő a kereskedői csoportnak 14,4 %-át, az össznépeségnek viszont mindössze 1,9 %-át alkotta. Ezek a családok vezették Bártfa városát, állították a bírót és irányították a tanácsot.

A lakosság 13 %-át kitevő kereskedő polgárságnak 75–80 %-os képviselete volt a városi szenátusban, elsősorban az említett nagy adófizető családok révén. Gazdasági súlyukon kívül ezek a politikai előjogok is biztosították számukra Bártfa civitas kereskedő-városi jellegének fenntartását. Szemben a kereskedő réteg abszolút domináló szerepével a 17. században, az 1708. évi összeírás mindössze 24 családnál tüntet fel kereskedelemből származó jövedelmet. E csoport összes jövedelme kerekén 160 dica értékű, melyből a kereskedelmi hozam mintegy 40 dicát tesz ki. (Egy dica = 30 ft, kb. két ökör ára).

A 24 kereskedőből:

3 szenátor (közülük egy nemes!)

7 nemes

13 polgár

1 inquilinus

Vagyoni helyzetük alapján három csoportba sorolhatók:

A) Öt jómódú kereskedő, 3 dica-érték feletti kereskedelmi jövedelemmel.

B) Tizenkét közepes anyagi helyzetű kereskedő, 1–2 dica-érték körüli kereskedelmi haszonnal.

C) Hét kiskereskedő, 1 dica-érték alatti kereskedelmi hozammal.

1708-ban Bártfa lakosságának mindössze 4,5 %-a élvezett kereskedelemről származó jövedelmet, vagyonuk a városi polgárság összjövedelmének kb. 10 %-ára rúgott. Maga a kereskedelemről eredő bevétel azonban a polgárság összes jövedelmének mindössze 2,5 %-át tette ki. 1708-ban a 24 kereskedő család 1/3-a nemesi rangú, hasonló jelenségről a 17. században Marečkova nem tesz említést. A 24 kereskedőből 15 belsővárosi, 9 külsővárosi volt. Az utóbbiak általában elég jómodúak, de a kereskedelemről származó jövedelmük csekély, a távolsági kereskedelemben aligha játszottak szerepet. Mint vagyoni összetételük mutatja, nagykereskedőnek csak az (A) csoport tagjait tekinthetjük. Itt a teljes jövedelem 43,5 %-a származik a kereskedelemről. A középső csoportnál (B) ugyanez az arány már csak 19,4 %, míg a kiskereskedőknél (C) az már csak 8,6 %!

Az 1708. évi összeírás adatai szerint a kereskedelem helyzete Bártfán a 17. századhoz képest nem egyszerűen a stagnálás vagy a hanyatlás, hanem a *krízis* állapotába jutott. Ugyanebben az időben sok más felvidéki kereskedőváros sem mutat kedvezőbb képet, különösen erős a hanyatlás azokban, amelyek hagyományosan jelentős szerepet játszottak a *távolsági kereskedelemben*. Az inkább a helyi kereskedelemre támaszkodó kisebb városokban, mint pl. Rimaszombat oppidumban, relatíve gazdagabb és erősebb kereskedő-réteget találunk az adójegyzékeken, mint a kereskedelem klasszikus észak-magyarországi központjaiban.

Azt, hogy ez a válság mennyire volt mély és tartós a 18–19. században, azt csak olyan új kutatások tisztázhatják, amelyek Marečkova művéhez hasonlóan, nemcsak új szempontokat, de *új adatbázist is* bocsátanak a kutatás rendelkezésére.

A „konklúzió”-ban (85–90. p.) a szerző összefoglalja kutatásainak fontosabb eredményeit.

Kiegészítő adataink és a mű eredményeinek bemutatása után néhány *technikai megjegyzést* szeretnénk tenni.

A jegyzeteket szerencsésebbnek tartottuk volna fejezetenként közölni, különösen azért, mert a szerző a jegyzetapparátusba foglalva sok esetben értékes kiegészítéseket fűz a főszöveghez. Nem egészen világos, hogy a szerző milyen szempont alapján állította össze az irodalomjegyzéket. Nem gondoljuk azonban, hogy ebben bármiféle értékítéletet kellene látnunk. A mellékletek pusztá felsorolása hasznos, de fel kellett volna tüntetni – a jobb tájékozódás érdekében – a hozzájuk tartozó lapszámot is. Nagyon gazdag a melléklet-apparátus, bár a főszöveg és a táblázatok között nincs meg minden esetben a kapcsolat. Elismerés illeti a brnoi egyetemet a mű

színvonalas kiállításáért, némi kifogást csak egyes betűtípusok rossz olvashatósága miatt emelhetünk. A könyv használhatóságát jelentősen emeli az a tény, hogy sajtóhibák, elírások alig találhatók benne. Gondos áttanulmányozás után is alig pár darabot találtunk (pl. 1629 helyett 1929 (8. p.); Paulinyi helyett Pauliny (95. p.) stb.). A nevek írásában két kifogást emelhetünk: Eperjes nevének német átírása a német nyelvű összefoglalóban és Lederer Emma nevének szlávos alakban való közlése. Az utóbbi már csak azért is meglepő, mert a szerző – külföldi munkáknál feltűnően ritka pontossággal – közli a magyar szerzők neveit és műveit.

Külön szeretnénk kiemelni, hogy a szerző példaadó módon tárgyalja ezt a sok szempontból bonyolultnak minősített témát, és a magyar történetírás eredményei is körültekintő módon használja fel (Lederer Emma, Fügedi Erik, Szücs Jenő, Ember Győző, N. Kiss István stb. műveit).

Végezetül megemlítjük, hogy a cseh nyelvet nem ismerők a könyv alapvető eredményeit a német nyelvű – sajnos, elég rövid – összefoglalóból (91–93. p.) ismerhetik meg.

N. Kiss István – Markó László

III.

KÖLN VÁROSÁNAK GABONAPIACA ÉS GABONAÁRAI (1368–1797)

Általánosan elismert tény ugyan, hogy az ártörténet eredményei nélkülözhetetlenek a gazdaság- és társadalomtörténet számára, így némi csodálattal kell megállapítanunk, hogy az elmúlt fél évszázadban a kutatás alig néhány alapvető ártörténeti munkára támaszkodhatott. Igaz, hogy Pribram, Elsas, Meuvret vagy Labrousse ártörténeti munkái döntő fontosságúnak és nélkülözhetetlennek bizonyultak, egészében véve a szakterületet mégis az új művek hiánya jellemezte. E jelenség főoka nem a források hiánya, lásd W. Abel tájékoztatását még 1967-ből,¹ hanem a feldolgozáshoz szükséges munka óriási volumene! Ilyen rendkívüli munkát vállaltak magukra Ebeling és Irsigler, amikor a német gazdaságtörténetírás adósságát törlesztve, kiadták Köln városának 1368 és 1797 közötti gabona és kenyér ársorait.²

Az első, illetve a második kötet a kölni piac gabonaforgalmának és gabonaárainak, illetve a hivatalosan szabályozott, egységes áru kenyér sú-

lyának adatsorait összegezi. A rendkívül pontos, alapos és a két kötet szövegrészének együttesen kb. 10 %-ára terjedő bevezetés jó áttekintést nyújt a felhasznált forrásokról, tisztázza a feldolgozás módját, tájékoztat a pénz- és értékviszonyokról, valamint azok átszámítási rendszeréről, a heti, havi és évi ársorok közlési módszeréről, s végül az idevágó nemzetközi irodalom kritikai áttekintése mellett, foglalkozik a közölt ársorozat kiértékelésének lehetőségével is.

Ebeling és Irsigler a több, mint 100 000 részadatot feldolgozó munkát jól szervezett kutatócsoporttal és gépi adatfeldolgozás segítségével végezték el. A közel 1000 oldalra terjedő táblázatos ársorozat a kitűnő áttekintést biztosító speciális táblák egész sorát tartalmazza. Igen tanulságos pl. a pénz- és értékviszonyokat rögzítő 1. táblázat, vagy a gabona mennyiségének, illetve árának alakulását bemutató szövegek közötti grafikák (6. és 7. sorozat). Az anyagot, a második kötet végén csoportosítva, 86 további grafika és hajtogatott grafika egészíti ki. Valamennyi grafikonon egyidejűleg szerepel a nominális ár és a piaci forgalom konkrét mennyisége, azaz megfigyelhető a forgalom tömegének és az árszint alakulásának összefüggése. Néhány hajtogatott grafikon a különböző gabonafajták hosszú távú ármozgását fél-logaritmikus rendszerben ábrázolja.

Ebeling és Irsigler ártörténeti kiadványának jelentőségével kapcsolatosan néhány alapvető fontosságú tényre szeretnénk utalni.

a) A kiadványban sikerült az ársorok mellett a piacon ténylegesen eladott gabona *mennyiségét* is feltüntetni, ami lehetővé tette a különböző árak súlyozását és az ármozgások reális kihatásának mérését is. Ismeretes, hogy a nemzetközi ártörténeti irodalomban alig van példa arra, hogy a piaci árak mellett a forgalom volumenét is megismerhetjük; különösen nem úgy, hogy az 300 éven át rendelkezésre álljon.

b) A szerzők a számítási pénz, az ezüstgegyenérték, valamint az arany-ezüst relatio pontos meghatározásával és szétválasztásával megbízható alapot teremtettek a nominális pénzben jelentkező *infláció mérésére*. Rámutatnak egyben arra, hogy a nemesfém-súlyban kifejezett árak is hullámszerű magának az ezüst értékének csökkenése, változása folytán.

c) Részletesen és meggyőzően tárják az olvasó elé Köln városának *szociálpolitikáját*. Ennek során a tanács állandóan ellenőrizte a piaci gabonaforgalmat és árakat, hogy a kenyér árát és súlyát viszonylag alacsony szinten tarthassa. Nagyobb áremelkedés esetén a pékeket a piaci árnál olcsóbban látta el rozzsal a városi raktárakból. 1740-ben pl. a lakosság kb. egyötöde kapott így hónapokon át 20 %-kal olcsóbban kenyeret. Ismeretes, hogy a

városi szociálpolitika kezdetei Kölnben is a 12–13. századig nyúlnak vissza, de ennek működését, volumenét és hatását részletesen csak Ebeling és Irsigler köteteiből ismerhetjük meg.

d) Elemzésük során rámutattak a szerzők arra is, hogy az *ármozgás* korántsem függ kizárólagosan az évenkénti jó vagy rossz terméstől. Az okok, mint azt a legújabb kutatások másutt is hangsúlyozzák, jóval összetettebbek.³ A kölni ársorok tanúsága szerint a gabonapiac telítettsége az árakra nemcsak szezonálisan, de több évre kiterjedően is hatást gyakorolt.

e) A kölni piaci forgalom kenyérgabona volumene 40 000 fő lakosságra, tíz évi átlagban, 20 118 Malter, azaz egy főre 0,502 Malter.⁴ Ez a mennyiség egy személyre átlagosan csak évi 82,32 liter búzát és rozsot biztosított. Figyelembe véve az eltérő hl-súlyokat, ez a tétel kb. 55,8 kg-nak felelt meg. A ténylegesen fogyasztásra kerülő gabona mintegy kétharmada tehát *nem* szerepel a piaci forgalomban! Mégha a piacra került teljes árpa és zab mennyiséget is, – kb. 10 000 Malter – kenyérgabonának tekintjük, még akkor is csupán 79 kg gabona esik egy főre, ami, a szerzők fogyasztási adatai szerint is,⁵ a kenyérgabona szükséglet felét fedezhette csak.

Lehet, hogy a hiányzó részt nem kenyér, hanem liszt vagy dara formájában fogyasztotta a lakosság és ezt a kvantumot feltehetően nem a kölni gabonapiacon szerezték be. Mekkora volt a városi polgárságnak az a rétege, amely saját gabona terméssel rendelkezett – az *Eigenwirtschaft* szerepe a város övezetében? – vagy másutt vásárolt magának gabonát és azt behozta a városba? A piaci forgalom alapján megállapítható személyenkénti 55,8, illetve 79 kg-os tétel, – ti. a kenyér-, illetve a teljes gabona-felhasználás kvótája – a valóságban még kisebb kellett, hogy legyen, mert a szerzők utalása szerint annak egy részét serfőzésre, pálinkaégetésre és takarmányozásra is igénybe vették. Eszerint a Köln piacán *forgalomba került* gabonamennyiség, melynek adat- és ársorait ismerjük, a városi lakosság tényleges kenyérgabona fogyasztásának legfeljebb a felét fedezte.

A kölni gabonársorok kiadásával a szerzők nemcsak óriási forrásanyagot tártak fel és bocsájtottak a szakma rendelkezésére, de azt olyan statisztikailag áttekinthető és gépi adatfeldolgozással rendezett formában tették, ami az aranyag további, sok oldalú kutatását is lehetővé teszi. Amellett, hogy a szerzőket egyértelműen és örömmel üdvözljük ezért a kiváló teljesítményért, érdeklődéssel várjuk az aranyag a kötetekben többször jelzett átfogó és részletes értékelését. Ez az elemzés, mely természetesen további kutatásokat igényel, tisztázva a gazdaságtörténeti háttér kölcsönhatásait, központi jelentőségű mutatóvá teheti majd az ársorok mozgását.⁶ A szer-

zök, mint legilletékesebbek, ennek során tájékoztathatják a szakmai közvéleményt, mennyiben lehet a kölni eredményeket általános érvényűnek tekinteni akár a Rajnavidék, akár Nyugat-Európa vonatkozásában?

N. Kiss István

Jegyzetek

1. *Abel, W.*: Preis, Lohn und Agrargeschichte. Festschrift G. Franz, Wege und Forschungen der Agrargeschichte 1967. 67–69. l.
2. *Ebeling, Dietrich – Irsigler, Franz*: Getreideumsatz, Getreide- und Brotpreise in Köln 1368–1797. Erster Teil: Getreideumsatz und Getreidepreise: Wochen-, Monats- und Jahrestabelle. Köln–Wien, Böhlau Verlag 1976. LV + 698 l. Zweiter Teil: Brotgewichte und Brotpreise: Wochen-, Monats- und Jahrestabelle, Graphiken. Köln–Wien, Böhlau Verl. 1977. LII + 271 l.
3. *Tits-Dieuaide, Marie Jeanne*: La formation des prix céréaliers en Brabant et en Flandre aux XVe siècle. Bruxelles 1975.
4. Az 1581–1590-es évtized súlyozott átlaga szerint évente 31 306 Malter gabona cserélt gazdát a városi piacon; ebből a búza 7446, a rozs pedig 12 672 Maltert tett ki. *Ebeling-Irsigler* id. mű I. köt. 667, 673. l.
5. *Ebeling-Irsigler* id. mű. I. köt. XI. l.
6. *Irsigler, F.* egyik újabb tanulmányában vizsgálatnak vetette alá az ármeghatározó tényezők szerepét, elemezte új hipotézisek felvetésének jogosultságát stb. La mercuriale de Cologne (1531–1797): structure du marché et conjoncture des prix céréaliers. Annales É. S. C. 1978. No 1. 93–114. l.